

ACȚIUNEA NORMEI JURIDICE ÎN TIMP

DR. ION FLĂMÂNZEANU*

Abstract

A juridical relation forms itself based on the positive law, in force at the moment of its creation. The action of the juridical norms needs three necessary coordinates: space, time and persons.

Regarding the moment of enforcing of juridical norm, this moment is bounded by the date of publication in the Official Monitor, or by the date stipulated within the juridical norm.

The juridical norm activates only in present and future (the time it is in force).

The fundamental principle of the action in time of the juridical norms is the principle of nonretroactivity. In some situations, limited as number, the law could have a retroactive or ultraactive character.

Keywords: norm; action; application; time; territory.

Norma juridică este o măsură generală care se aplică în toate cazurile ce se vor ivi sub imperiul ei, pe timp nedeterminat sau în intervalul de timp prevăzut în cuprinsul ei, într-un anumit spațiu (teritoriu) și unor subiecte care participă la circuitul juridic în acest spațiu. Prin urmare, acțiunea normelor juridice comportă trei coordonate necesare: timpul, spațiul, persoanele.

Întrucât problematica legată de coordonatele amintite, sub aspect general sau sub acela referitor la spațiu și persoane, a fost dezbătută într-o lucrare anterioară, în acest studiu ne propunem să ne ocupăm de dimensiunea temporală, în concret fiind vorba de acțiunea normelor juridice în timp.

Un raport juridic se formează, pe baza normei juridice în vigoare, în momentul creării lui (*tempus regit actum*). De aceea, este necesar să se cunoască, întotdeauna, ce normă juridică se aplică raportului juridic dat.

Orice normă juridică are limite temporale, un început și un sfârșit.

Norma juridică se înscrie în timp și produce efecte juridice odată cu intrarea în vigoare și încetează să mai aibă eficiență juridică, să mai producă efecte, la ieșirea din vigoare.

O normă nouă exclude, în principiu, aplicarea în continuare a normei vechi, dar nici nu operează asupra trecutului. Prefacerile determinate de cerințele sociale

* Dr. Ion Flămânzeanu – cercetător științific III în cadrul Departamentului de Drept Public „Vintilă Dongoroz” al Institutului de Cercetări Juridice „Andrei Rădulescu” al Academiei Române și lector universitar la Facultatea de Drept a Universității „Spiru Haret”.

implică succesiunea normelor edictate la date diferite¹. În acțiunea normei juridice în timp interesează trei momente importante: intrarea în vigoare a normei de drept, acțiunea normei și ieșirea din vigoare a normei de drept.

În legătură cu primul aspect, cel al intrării în vigoare a normei de drept², acest moment este legat de data publicării în „Monitorul Oficial”, când se aduce la cunoștința publică, sau de data prevăzută în textul ei (art. 78 din *Constituție*).

Alegerea unuia din aceste momente de intrare în vigoare a unei norme juridice (legi) este determinată de cerințe socio-economice, cum ar fi: măsuri organizatorice speciale, schimbări esențiale care trebuie să fie pregătite etc.

Legea nr. 31 / 1990 privind societățile comerciale a intrat în vigoare la 30 de zile de la publicarea ei în „Monitorul Oficial”, iar Legea nr. 18/1991 privind fondul funciar a intrat în vigoare la data publicării în „Monitorul Oficial”³.

În fiecare stat, există norme juridice care reglementează ordinea publicării și intrării în vigoare a legilor și a altor acte normative. Actele normative sunt adoptate pentru a acționa asupra relațiilor sociale, pentru a direcționa comportamentul subiecților de drept în sensul respectării normelor editate.

François Geny și-a pus pe bună dreptate întrebarea de când și până când urmează să se aplice legea, întrebare care ridică și problema abrogării ei.

Sub acest aspect, și anume cel referitor la limitele acțiunii normei în timp, pentru a se respecta cerințele legalității, actele normative adoptate trebuie să ființeze în termenele stabilite, și astfel să nu se aplice norme ce nu mai corespund realității, care au căzut așadar în „dizgrația legiuitorului”. În legătură cu problema aplicării legilor în timp, Cicero a fost unul dintre primii învățați care au vorbit de retroactivitatea legii, deși la momentul respectiv avea loc aplicarea retroactivă a legii.

În perioada târzie a Imperiului Roman, Teodosiu I a întărit, în *Constituția* din 393, principiul caracterului retroactiv al legii penale. Mai târziu apare cunoscuta *Normă a lui Teodosiu*, numită astfel în cinstea imperatorului Teodosiu al II-lea (440), care stabilea că orice lege acționează doar pe viitor, cu excepția doar a cazurilor pentru care legiuitorul indica nemijlocit caracterul lor retroactiv. Aceste dispoziții au fost incluse în *Codul lui Justinian*. În epoca feudalismului, în special al celui timpuriu, problemele legate de acțiunea legii nici nu se puteau pune, deoarece unicul izvor de drept era *obiceiul*, o trăsătură a acestuia fiind aplicarea lui îndelungată din cele mai vechi timpuri⁴.

Venind la putere, monarhii depuneau jurământ că vor stima și respecta obiceiurile străvechi. În Franța, actele care se aplicau retroactiv se numeau *declarații*.

Astfel Savigny, unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai Școlii istorice a dreptului, susținea că legea nu are un caracter retroactiv. Aceeași idee a împărtășit-o F. Lossali, în lucrarea *Sistemul drepturilor dobândite*.

¹ Romul Petru Vonica, *Introducere generală în drept*, București, Edit. Lumina Lex, 2000, p. 264.

² Costică Voicu, *Teoria generală a dreptului*, București, Edit. Lumina Lex, 2002, p. 45.

³ Romul Petru Vonica, *op. cit.*, p. 265.

⁴ François Geny, *Méthode d'interprétation et sources en droit privé*, ed. II, 1919, p. 111, *apud* Gheorghe Avornic (și colab.) în vol. *Teoria generală a dreptului*, Chișinău, Edit. Cartier Juridic, 2004, p. 258

Savigny, în lucrarea sa *Dreptul Roman Contemporan*, a făcut pentru prima oară o analiză a coliziunilor legilor în timp, menționând că numai prin determinarea esenței acestei relații reciproce (legea veche - legea nouă) va fi posibil să se stabilească sistemul de drept căruia îi aparține și în așa fel să fie legată fie de legea veche, fie de legea nouă.

Majoritatea juriștilor contemporani dau prioritate acțiunii în timp legii noi, dar nu exclud și acțiunea legii vechi în anumite cazuri, strict determinate, mai ales în cazul reglementării unor relații sociale omogene.

Problema alegerii între legea nouă și cea veche are o importanță deosebită, teoretică și practică.

În ce privește modul de intrare în vigoare a actului normativ, nu poate fi stabilită o regulă, uneori până la intrarea în vigoare a actului fiind necesară o perioadă de timp, pentru a se asigura pregătirea, în vederea introducerii noilor reglementări.

Același lucru se întâmplă și în Republica Moldova, Italia, Franța etc.

În Italia, legile și regulamentele fiecăruia dintre palatele parlamentului intră în vigoare la a 15-a zi după publicarea lor oficială, dacă nu este stabilit în ele un alt termen. Cât privește majoritatea actelor normative, ele intră în vigoare a doua zi după publicarea lor.

Relativ la principiul *nemo consetur ignorare legem (Jus)*, pentru ca aceasta să nu fie o simplă ficțiune, trebuie asigurate condițiile cunoașterii normei de drept; totuși se admit două excepții de la această regulă și anume:

1 atunci când o parte din teritoriul țării rămâne izolat, printr-o cauză de forță majoră, de restul țării, situație în care necunoașterea poate fi obiectivă, nedatorându-se unei ignoranțe personale;

2 în materie de convenții civile sau comerciale, atunci când o persoană încheie un contract, necunoscând consecințele pe care norma juridică le face să decurgă din contract.

Ea poate cere anularea contractului, invocând faptul că s-a aflat în eroare de drept, care vizează voința. Este de esența acestor raporturi juridice ca voința părților contractante să nu fie viciată, să fie pe deplin valabilă⁵.

Actul normativ (norma juridică) acționează numai în prezent și în viitor (cât este în vigoare). Principiul fundamental al acțiunii normelor juridice în timp este principiul neretroactivității. Profesor Maria V. Dvoracec⁶ precizează faptul că legea este incidentă, deci se aplică tuturor faptelor în timpul în care se afla în vigoare. În consecință, legea acționează din momentul intrării în vigoare și până la ieșirea din vigoare.

Funcționează deci, în această materie, o presumpție absolută a cunoașterii legii, presumpție ce nu poate fi răsturnată prin dovada contrarie, tocmai datorită obligativității normei. Altfel, norma ar fi ignorată, fiind considerată îndoielnică, facultativă etc.

⁵ Nicolae Popa, *Teoria generală a dreptului*, București, Edit. ACTAMI, 1992, p. 111-112.

⁶ Maria D. Dvoracec, Gheorghe Lupu, *Teoria generală a dreptului*, Iași, Edit. Fundația Chemarea, 1996, p. 203-204.

Deși legea, așa cum am mai precizat, acționează, în principiu, pentru prezent și viitor, există situații limitative când ea are caracter retroactiv, atunci când este vorba de:

- a) adoptarea unei legi penale mai blânde, mai favorabile;
- b) în situația adoptării legii interpretative;
- c) dacă în lege este expres prevăzut că aceasta se aplică și unor fapte săvârșite anterior (retroactivitatea expresă).

Art. 78 din *Constituția României*, prevede că „Legea se publică în «Monitorul Oficial al României» și intră în vigoare la data publicării sau la data prevăzută în textul de lege”.

În Luxemburg, legea intră în vigoare la 3 zile de la publicarea în „Memorial”, la Paris, la o zi de la publicarea în „Jurnalul Oficial”.

În Codul penal al statului Puerto Rico, în art. 2, referitor la principiul legalității, se menționează: „nu se va iniția o acțiune penală contra niciunei persoane pentru o faptă care nu este expres definită ca infracțiune în Cod sau într-o lege specială și nici nu se va aplica o pedeapsă sau o măsură de siguranță pe care legea nu le-a stabilit anterior”⁷.

În art. 8, se menționează că legea penală se aplică faptelor comise sub imperiul ei, iar în art. 9 se prevede regula aplicării legii mai favorabile atât pentru pedepse, cât și pentru măsuri de siguranță.

Codul penal al statului Puerto Rico este în vigoare din 2004 și cuprinde un număr de 313 articole. Dispoziții asemănătoare găsim și în Codul penal al Republicii Chile din 1874 (republicat în anul 2005), conținând 501 articole: a treia carte a lui conține norme despre aplicarea în timp a legii penale.

Codul penal francez reglementează aplicarea legii penale în timp în cap. 2 al titlului I, înainte de reglementarea aplicării legii penale în spațiu (cap. III), fiind consacrate principiul activității legii penale (adică faptele care constituiau infracțiuni la data când au fost comise vor fi pedepsite), principiul aplicării retroactive a legii noi mai favorabile, dacă hotărârea nu a rămas definitivă⁸. Din această formulare se deduce, logic, ideea că legea mai aspră nu este retroactivă. Textul nu reglementează ipoteza ultraactivității legii vechi mai favorabile și nici aceea a legii temporare. Totuși, în art. 112-2 sunt reglementate situațiile în care legea este retroactivă în raport cu data comiterii faptelor.

Este vorba, în concret, despre legile de competență și de organizare judiciară – dacă prima instanța nu s-a pronunțat asupra fondului, legile ce se referă la modalitățile de urmărire și la formele procedurale, cele referitoare la regimul de executare a pedepselor în anumite condiții etc.

În concepția legislației penale italiene, reglementarea aplicării în timp a legii penale precede reglementarea aplicării în spațiu⁹.

⁷ Betinio Diamant, *Codul penal al statului Puerto Rico*, în „Revista de Drept Penal”, nr. 4/2006.

⁸ F. Desportes, Le Gunehec, *Le nouveau droit pénal*, V.I. Paris, Edit. Economica, 1998, p. 251–252.

⁹ George Antoniu, în „Revista de Drept Penal”, nr. 4, București, 2001, p. 21–22

Potrivit art. 1 din Codul penal italian, nimeni nu poate fi pedepsit pentru o faptă care să nu fi fost în mod explicit prevăzută ca infracțiune de lege și nici nu se pot aplica pedepse care nu ar fi fost stabilite de lege. Așa cum se observă, principiul legalității incriminării și pedepsei este formulat prin referire atât la ideea existenței unei norme de incriminare și de sancționare, cât și la ideea anteriorității normei penale în raport cu momentul săvârșirii faptei ilicite (art. 2 din legea noastră penală exprimă principiul legalității, incriminării și pedepsei numai prin referire la prima idee). Ideea anteriorității legii penale este mai clar exprimată în art. 25 alin. 2 din Constituția italiană (nimeni nu poate fi pedepsit decât în baza unei legi care să fi intrat în vigoare înainte de comiterea faptei).

Art. 2 din Codul penal italian se referă la succesiunea de legi penale în timp și consacră următoarele principii:

- principiul neretroactivității legii penale (nimeni nu poate fi pedepsit pentru o faptă care, după legea din momentul când fapta a fost comisă, nu constituie infracțiune), ca o concluzie logică a principiului activității legii penale (art. 2 alineat 1);
- principiul retroactivității legii, care prevede dezincriminarea faptei (nimeni nu poate fi pedepsit pentru o faptă care, după legea ulterioară, nu constituie infracțiune, iar dacă a fost condamnat încetează executarea și efectele penale rezultate din condamnare – art.2 alin. 2¹⁰);
- principiul aplicării legii mai favorabile (dacă legea din timpul în care s-a comis fapta și cele următoare sunt diferite, se aplică aceea ale cărei dispoziții sunt mai favorabile infractorului), dar numai dacă este vorba de o hotărâre nedefinitivă (art.2 alin. 3).

În cazul legilor excepționale și temporare nu se aplică dispozițiile de mai sus (art.2 alin. 4)

Aceste dispoziții se aplică însă în cazul decăderii și al neratificării unui decret-lege, ca și în cazul decretului-lege convertit în lege cu amendamente.

În doctrina italiană¹¹ se subliniază că retroactivitatea și ultraactivitatea legii penale dau expresie unui principiu superior, acela al activității legii penale, *tempus regit actum* (validitatea legii penale este circumscrisă la timpul cât ea este în vigoare).

Printre excepțiile de la principiul neretroactivității legii penale, autorii italieni enumerau și prevederile art.7 alin. 2 din *Convenția Europeană asupra Drepturilor Omului*. Potrivit acestor prevederi, principiul neretroactivității legii penale, care prevede noi incriminări, nu împiedică pedepsirea unei persoane vinovate de acțiune sau inacțiune, care, în momentul comiterii, constituia o crimă după principiile generale de drept recunoscute de națiunile civilizate.

¹⁰ *Ibidem*, p. 22.

¹¹ F. Mantovani, *Diritto penale, parte generale* Padova, CEDAM, 1983 p. 115; Francesco Antolisei, *Manuale de diritto penale. Parte generale*, Milano, Giuffrè Editore, 1964, p. 94; G. Fiandaco, E. Musco, *Diritto penale. Parte generale*, Bologna, Zonichelli, 1995, p. 73.

Dincolo de această excepție, principiul neretroactivității legii penale, mai grele, este privit ca o garanție că niciun cetățean nu va fi supus unui tratament mai sever decât cel pe care îl cunoștea, cu atât mai mult când legea nouă conține noi incriminări. Principiul opus, al retroactivității legii penale își găsește justificarea în necesitatea unei ocrotiri mai raționale a valorilor sociale fundamentale.

Evaluarea existenței legii mai favorabile se face în raport cu situația concretă, mai ales când o lege conține atât dispoziții favorabile, cât și nefavorabile.

La categoria legii mai favorabile, se vor avea în vedere toate consecințele fiecăreia dintre legile în conflict, inclusiv sistemul circumstanțelor, al cauzelor de excludere a caracterului penal al faptei, al răspunderii penale, al pedepsei, condițiile procesuale.

Conform principiului intangibilității lucrului judecat, legea mai favorabilă nu poate fi aplicată decât dacă nu s-a pronunțat o hotărâre definitivă de condamnare. Nu face parte dintr-o succesiune de legi penale în timp legea interpretativă, deoarece o atare lege clarifică legea interpretată; numai aparent ea este o lege retroactivă, în realitate face corp comun cu legea interpretată. De asemenea, nu se supun regulii legii mai favorabile legile temporare cele excepționale și cele financiare, în acest caz fiind aplicabilă regula *tempus regit actum* 4.

Legea penală germană reglementează, de asemenea, aplicarea legii penale în timp, înainte de reglementarea aplicării legii penale în spațiu. Legea consacră următoarele principii în materie:

- principiul anteriorității legii penale în raport cu momentul săvârșirii faptei – o faptă poate fi pedepsită numai dacă sancțiunea ei a fost prevăzută în lege înainte ca fapta să fi fost comisă;

- principiul activității legale penale prevede că pedeapsa și consecințele acesteia se determină după legea în vigoare la data comiterii faptei dacă legea se modifică în timpul executării faptei și se va aplica legea în vigoare în momentul epuizării faptei;

- principiul aplicării legii mai favorabile (dacă legea în vigoare, în momentul epuizării faptei, înainte de pronunțarea unei hotărâri, se modifică atunci se aplică legea, principiul ultraactivității legii temporare). Legea se aplică faptelor comise în timpul cât a fost în vigoare și după ieșirea ei din vigoare, dacă legea nu prevede altfel.

După cum observăm, legea germană consacră principiile cunoscute în materie pe care le regăsim și în legea noastră penală.

Codul penal spaniol reglementează ca majoritatea legislațiilor penale europene în vigoare, în primele articole, aplicarea legii penale în timp, după cum urmează:

- Art. 1 alin. 1 prevede că nu va fi sancționată nicio acțiune sau omisiune dacă n-a fost prevăzută de lege ca infracțiune, consacrând principiul cunoscut ca principiul anteriorității legii penale.

În art. 2 sunt inserate norme ce reglementează principiul aplicării legii mai favorabile, până la pronunțarea unei hotărâri definitive, și principiul ultraactivității

legii temporare. În art. 3 sunt prevăzute norme referitoare la executarea pedepsei și la măsurile de siguranță.

Codul penal spaniol¹² cuprinde prevederi noi, cum ar fi cele privind intangibilitatea lucrului judecat sau extinderea principiului activității legii penale și asupra executării pedepsei, precum și a măsurilor de siguranță.

Argumentele care impun¹³ principiul neretroactivității normei juridice țin de stabilitatea ordinii de drept, de echitatea și legalitatea aplicării normei și de rațiunea prezentei norme în viața socială.

Legiuitorul nu poate obliga subiectul să aibă o anumită conduită atâta vreme cât această conduită nu este prescrisă într-o normă juridică¹⁴.

Pe de altă parte, anumite raporturi ce s-au derulat în trecut, pe baza unei legi atunci în vigoare, nu pot fi desființate pentru motivul că legiuitorul înțelege să dea o reglementare juridică nouă acestor relații. În caz contrar, s-ar produce serioase perturbări sociale, s-ar deschide calea arbitrariului, ar dispărea orice siguranță și s-ar zdruncina încrederea subiectului în drept, cu consecințe păgubitoare pentru ordinea socială.

Caracterul activ (neretroactiv) al normei juridice relevă interesante aspecte practice în domeniul dreptului privat. În acest domeniu, aplicarea imediată a normei noi este posibilă în condițiile în care actele și raporturile juridice desfășurate sub imperiul normei vechi s-au finalizat.

Pentru actele și raporturile juridice, care produc efecte succesive, de lungă durată, lucrurile devin mult mai complicate. Practica judecătorească se confruntă cu aspecte de retroactivitate a normei noi sau de supraviețuire a normei vechi.

În teoria clasică, s-a operat distincția dintre drepturile câștigate și drepturile viitoare. S-a afirmat că atâta timp cât normă nouă ar viza drepturile câștigate sub norma veche, ea ar deroga de la principiul neretroactivității (ar fi retroactivă).

Cât privește drepturile viitoare, reglementarea nouă nu echivalează cu o reglementare retroactivă. Față de acestea, noua normă nu are caracter retroactiv.

Teoria modernă nu împărtășește acest criteriu al neretroactivității normei juridice, subliniind faptul că, în realitate, este foarte greu de a face deosebire între drepturile câștigate (drepturi definitive) și drepturi viitoare.

A fost inovată, pe cale teoretică, noțiunea de *situație juridică*, printre adepți numărându-se Bonncasse, Léon August, făcându-se distincție între *situația juridică legală* și *situația juridică individuală*. În primul caz, situația este creată de norma nouă, ca stare impersonală și generală, caz în care nu ne putem afla în prezența retroactivității normei juridice. În al doilea caz, situația este creată de subiect, în baza normei vechi, iar norma nouă nu o poate atinge, fără a avea caracter retroactiv¹⁵.

¹² George Antoniu, art. cit., p. 25.

¹³ Nicolae Popa, *Teoria generală a dreptului*, București, 1992, București, Edit. Universității, p. 112.

¹⁴ H. H. Jescheck, *Lehrbuch des Strafrechts, Allgemeiner Teil*, Berlin, Verlag Duncker u. Humbot, 1988 p. 123.

¹⁵ C. Hamangiu, I. Rosetti Bălănescu, Al. Băicoianu, *Tratat de drept civil român*, vol. 1, București, Edit. Națională, 1928, p. 66.

În domeniul dreptului public, este de principiu că aplicarea imediată a normei noi este de strictă necesitate¹⁶. Aici, problema conflictului în timp al normelor se pune în alți termeni. Normele de drept public (de drept constituțional, normele care organizează puterile și autoritățile publice, normele care privesc exercițiul drepturilor cetățenești, normele de competență, normele de procedură) se aplică imediat, înlăturând normele vechi.

Tot astfel se prezintă și cazul dispozițiilor imperative din domeniul dreptului privat, care interesează ordinea publică, cum ar fi: normele care reglementează organizarea proprietății funciare, normele privind starea și capacitatea persoanelor etc.

În ce privește principiul neretroactivității normei juridice (nesupraviețuirea normei), acesta implică faptul că o normă juridică nu-și poate extinde efectele după ieșirea sa din vigoare. De la această regulă fac excepție normele juridice cu caracter temporar sau excepțional.

În materie penală, legea penală temporară se aplică și în infracțiuni săvârșite în timpul cât era în vigoare chiar dacă fapta nu a fost urmărită sau judecată în acest interval de timp¹⁷.

Potrivit art 16 din Codul penal, legea penală temporară se aplică și infracțiunii săvârșite în timpul cât era în vigoare, chiar dacă fapta nu a fost urmărită sau judecată în acest interval de timp. Rațiunea unui asemenea tratament constă în aceea că, pe de o parte, dacă nu s-ar cunoaște efectul ultraactiv al normei juridice temporare sau excepționale, ar urma să rămână nepedepsite tocmai fapte de natura acelor care au determinat o asemenea măsură normativă, cu caracter de excepție, iar pe de altă parte, întrucât se cunosc termenul de ieșire din vigoare și dependența normei de o stare excepțională, există pericolul fie al sustragerii de la descoperire, fie al tergiversării premeditate a judecării cauzei până la expirarea termenului¹⁸.

În ce privește aplicarea legii penale mai favorabile în cazul pedepselor definitive¹⁹, în conformitate cu dispozițiile Codului penal, aceasta are caracter obligatoriu sau facultativ (art. 14 și 15 Codul Penal).

Reglementarea privește fapte ce au fost judecate definitiv, adică s-a pronunțat o hotărâre definitivă de condamnare²⁰, o pedeapsă definitivă, nefiind relevante natura pedepsei, durata sau cuantumul ei, iar legea mai favorabilă extinzându-și beneficiul asupra oricărei situații.

O primă ipostază a aplicării legii penale mai favorabile este prevăzută în art. 14 *Cod Penal* conform căruia, când și după rămânerea definitivă a hotărârii de condamnare și până la executarea completă a pedepsei închisorii sau amenzii a

¹⁶ Nicolae Popa, *op. cit.*, ed. 1994, p. 68.

¹⁷ Constantin Barbu, *Aplicarea legii penale în spațiu și timp*, București, Edit. Științifică, 1972, p. 298.

¹⁸ Nicolae Popa, *op. cit.*, p. 114.

¹⁹ Norel Neagu, *Aplicarea legii penale mai favorabile în cazul pedepselor definitive*, „Revista de Drept Penal”, nr. 1 /2003, p. 119.

²⁰ Maria Zolyneak, *Drept penal. Partea generală*, vol. 1, Iași, Edit. Fundației Chemarea, 1992, p. 199.

intervenit o lege nouă, care prevede o pedeapsă mai ușoară, aceasta se va aplica obligatoriu și asupra pedepselor care nu au fost încă executate, sunt în curs de executare ori au fost deja executate în întregime.

Într-un asemenea caz, dacă pedeapsa aplicată depășește maximumul special prevăzut de legea nouă pentru infracțiunea respectivă, ea se va reduce la acest maximum²¹.

A doua ipoteză, care conduce la aplicarea facultativă a legii penale mai favorabile, este prevăzută în art. 15 Cod penal și poate interveni atunci când, după rămânerea definitivă a hotărârii de condamnare și până la executarea completă a pedepsei mai ușoare, și sancțiunea aplicată este mai mică decât maximumul special prevăzut în legea nouă.

În acest caz, ținându-se seama de infracțiunea săvârșită, de persoana condamnatului, de conduita acestuia după pronunțarea hotărârii sau în timpul executării pedepsei și de timpul cât a executat din pedeapsă se poate dispune fie menținerea, fie reducerea pedepsei²².

Conform alin. 2 art. 15 C. pen, pedeapsa se poate reduce și în cazul pedepselor executate până la data intrării în vigoare a legii penale noi, mai favorabile. Prin lucru judecat înțelegem situația juridică rezultată din soluționarea definitivă și irevocabilă a unui conflict dedus în fața Justiției²³.

Lucrul judecat provoacă două efecte de natură diferită: un efect pozitiv și unul negativ²⁴. Efectul pozitiv este acela că hotărârea care a dobândit autoritatea de *lucru judecat* poate fi pusă în executare (art. 415 alin. 1, din Codul de procedură penală). Efectul negativ²⁵ constă în faptul că hotărârea cu autoritate de lucru judecat, datorită faptului că dobândește valoare de adevăr în ce privește fapta și persoana judecată, creează un obstacol în readucerea în fața instanțelor a conflictului soluționat definitiv.

În situația prevăzută în art. 14, pedeapsa aplicată este mai mare decât maximumul special al pedepsei prevăzute în legea nouă, mai favorabilă.

Se ajunge, astfel, la executarea unei sancțiuni care nu are corespondent în legea penală în vigoare, încălcându-se principiul legalității pedepsei²⁶, principiu fundamental al dreptului penal.

Pentru a evita această situație, considerăm justificată prevederea legală care permite reducerea sancțiunii aplicate printr-o hotărâre definitivă de condamnare la

²¹ Vasile Dobrinou, Gheorghe Nistoreanu, Ilie Pascu, Alexandru Boroi, Ion Molnar, Valerică Lazar, *Drept penal. Partea generală*, București, Edit. Europa Nova, 1999, p. 81.

²² Norel Neagu, *op.cit.*, p. 120.

²³ Sigismund Kahane, Ion Oancea, Iosif Fodor, Nicoleta Iliescu, Costică Bulai, Rodica Mihaela Stănoiu, Viorel Roșca, *Explicații teoretice ale Codului de procedură penală român*, vol. II, București, Edit. Academiei Române, 1976, p. 305; Ioan Taiuviceanu, *Tratat de drept și procedură penală* (ed. a II-a), vol. 5, București, Tip. „Curierul Judiciar”, 1927, p. 705.

²⁴ Adrian Ștefan Tulbure, *Autoritatea lucrului judecat în procesul penal*, în „Revista de Drept Penal” nr. 4/1999 p. 29.

²⁵ Norel Neagu, în „Revista de Drept Penal”, p. 118.

²⁶ Norel Neagu, *op. cit.*, p. 120.

maximumul special al pedepsei prevăzut prin legea nouă, având în vedere că principiul legalității, principiu constituțional incident în toate ramurile dreptului, primează, după părerea noastră, în fața principiului autorității lucrului judecat²⁷.

În ce privește aplicarea facultativă a legii penale mai favorabile, prevăzută în art. 15 Cod penal, în această situație pedeapsa aplicată este mai mică decât maximumul special al legii noi mai favorabile, iar principiul legalității este respectat. Prevederea Codului penal în această situație, care permite reducerea pedepsei, lăsând aceasta la latitudinea instanței de judecată, încalcă principiul autorității lucrului judecat, fără a se sprijini, în opinia noastră, decât, eventual, pe considerente de echitate și umanitare.

Considerăm, *de lege ferenda*, ca necesară înlăturarea numai a prevederilor art. 15 Cod penal referitoare la aplicarea facultativă a legii penale mai favorabile în cazul pedepselor definitive²⁸.

În ce privește aplicarea legii mai favorabile în cazul participației anterioare²⁹, în cazul săvârșirii unei fapte cu participație sau, mai exact, în situația în care între activitățile desfășurate de instigator ori de complicele anterior și săvârșirea nemijlocită a faptei de către autor s-a scurs o anumită perioadă de timp în care s-au succedat două sau mai multe legi penale, se pune problema care dintre acestea va fi aplicabilă participanților³⁰.

Pornindu-se de la teoria unității de infracțiune, fundamentată în art. 23 Cod penal³¹ potrivit căreia răspunderea este indivizibilă, ea având ca unic temei săvârșirea aceleiași fapte, în literatura de specialitate, se susține, ca o consecință a acestei teorii, și faptul că aplicabilitatea legii penale în timp se va determina în raport cu data săvârșirii faptei de către autor, indiferent de momentul în care și-au adus contribuția instigatorul și complicele. Cu alte cuvinte, ori de câte ori între actele de instigare ori de complicitate anterioară, pe de o parte, și actele de executare săvârșite de către autor, pe de altă parte, a intervenit o succesiune de legi penale, tuturor participanților li se vor aplica dispozițiile legii sub imperiul căreia au fost comise actele de executare.

În acest fel, aplicarea legii penale mai favorabile nu ar avea incidență asupra actelor de determinare ori de înlăturare care au avut loc sub legea veche, deoarece aceste activități nu fac parte dintr-o situație tranzitorie din moment ce fapta în care se înglobează toate formele de participație este săvârșită sub legea nouă³².

²⁷ *Ibidem*, p. 120.

²⁸ *Ibidem*, p. 120.

²⁹ Claudiu Ecedi, Stoisa Vlevici, *Aplicarea legii mai favorabile în cazul participației anterioare*, în „Revista de Drept Penal”, nr. 4/2003, p. 51.

³⁰ Claudiu Ecedi, Stiosa Vlevici, *op. cit.*, p.52.

³¹ Potrivit art 23 C. pen., participanții sunt persoane care contribuie la săvârșirea unei fapte prevăzute de legea penală în calitate de autori, instigatori sau complici.

³² Maria Zolyneak, *Concepția unității de infracțiune în materia participației și implicațiile ei în cazul succesiunilor în timp a legilor penale*, în RRD, nr.10/1971, p. 88, 89; Doru Pavel, *Prevederile noului Cod penal cu privire la succesiunea legilor penale*, în RRD, nr. 6/1968, p.16, în același sens, vz. și Matei Basarab, *Drept penal, partea generală*, vol. I, București, Edit. Lumina Lex, 1998, p. 404, Constantin Mitrache, *Drept penal. Partea generală*, București, Casa de editură și presă „Șansa”, 2002, p. 74; Alexandru Boroi, *Drept penal. Partea generală*, Editura All Beck, p. 224, etc.

Singura situație care, într-adevăr, ridică probleme mai delicate cu privire la aplicabilitatea legii mai favorabile este cea în care legea mai veche este mai favorabilă.

Astfel, principiul potrivit căruia nimeni nu se poate apăra invocând necunoașterea legii are în vedere doar legea în vigoare în momentul în care are loc propria activitate infracțională, iar nu orice lege care ar putea surveni în viitor.

Ar fi absurd, de altfel, a se impune cetățenilor obligații de cunoaștere și de prevedere a oricăror modificări legislative care ar putea interveni. O asemenea interpretare ar corespunde și jurisprudenței Curții Europene a Drepturilor Omului care pretinde, ca o condiție *sine qua non* pentru aplicarea unei legi la o situație dată, și cerința ca legea respectivă să fie accesibilă. Condiția accesibilității este îndeplinită numai dacă textele de lege incidente într-un caz concret sunt publicate or, cel puțin, existența lor este semnalată pentru a putea fi astfel consultate³³. În acest context, credem, totuși, că trebuie făcută distincția între situația în care legea nouă nu este încă în vigoare, însă este publicată în „Monitorul Oficial”, și situația în care nu este încă publicată. După cum am mai precizat, art.78 din Constituție prevede că intrarea în vigoare a unei legi are loc fie la data publicării, fie la o altă dată ulterioară, prevăzută în textul ei. Dacă, în momentul în care participantul anterior își aduce contribuția la săvârșirea infracțiunii, legea nouă, mai severă, nu este încă publicată, cerința accesibilității nu este satisfăcută. Soluția rămâne aceeași chiar dacă, înainte de publicare, unui proiect de lege i s-ar fi făcut, de exemplu, o publicitate intensă, prin mijloacele de comunicare în masă or, mai mult, chiar dacă participantul ar fi avut în posesie un exemplar al proiectului respectiv și aceasta pentru că, pe de o parte, atâta timp cât legea nu a fost promulgată ea poate fi oricând obiectul unei modificări³⁴, iar, pe de altă parte, în sistemul nostru juridic, publicarea în „Monitorul Oficial” constituie singura formă oficială de aducere la cunoștință publică a legii adoptate.

În schimb, dacă legea nouă, deși încă neintrată în vigoare, este publicată în „Monitorul Oficial”, suntem de părere că ea devine accesibilă și, pe cale de consecință, dacă participantul nu intervine pentru a-și retrage sprijinul acordat autorului, s-ar putea susține că, prin aceasta, a acceptat, în mod implicit, consecințele ce decurg din noua lege, mai severă³⁵.

În ceea ce privește temeiul juridic care poate fi invocat de instanțe în vederea motivării (de lege lata) a aplicabilității legii mai favorabile, credem că nimic nu se

³³ În același sens, Viorel Pașca, *Măsurile de siguranță și aplicarea legii penale în timp*, „Revista de Drept Penal”, nr. 1/1997, p. 37.

³⁴ Jean Pradel Cortens, *Droit pénal européen*, Paris, Edit. Dallaz, 1999, p. 397; L-E Pettiti, E Decaux, P. H. Imbert, *La Convention Européenne des Droits de l'Homme. Commentaire article par article*, Paris, Economica, 1995, p. 295.

³⁵ O astfel de modificare poate interveni fie cu ocazia examinării în comisiile parlamentare de specialitate, fie cu ocazia dezbaterii generale ori pe articole în fața fiecărei Camere în parte, fie cu ocazia procedurii de mediere, fie cu ocazia reexaminării legii la cererea Președintelui, or ca urmare a admiterii unei obiecții constituționale (Costică Voicu, *Teoria generală a dreptului*, Arad, Edit. Servo Sat, 1998, p. 309–317.

opune unei aplicări directe a art. 15, alin. 2 din *Constituție* care, prevăzând că „legea dispune numai pentru viitor, cu excepția legii penale mai favorabile”, poate constitui un temei pentru aplicarea legii mai blânde chiar în lipsa unor situații tranzitorii clasice cuprinse între momentul săvârșirii infracțiunii și cel al condamnării definitive pentru aceasta.

În ce privește momentul final, respectiv acela al încetării acțiunii actului normativ, și anume încetarea acțiunii normei juridice, aceasta are loc prin abrogare, prin expirarea termenului pentru care ea a fost edictată și prin căderea în desuetudine.

În ce privește diversele forme de ieșire din vigoare a normelor juridice, este necesar să divizăm întregul sistem de norme juridice, după acțiunea lor în timp, în două grupe, și anume:

- 1) când durata în timp a legilor nu a fost limitată și atunci încetarea acțiunii lor are loc prin una din formele abrogării;
- 2) când durata în timp a normei juridice este limitată și atunci norma juridică își încetează acțiunea prin expirarea termenului, fără a fi nevoie de vreo constatare sau decizie specială în acest scop.

Abrogarea poate fi definită ca procedeu tehnico-juridic prin care actele normative fără termen își încetează activitatea prin renunțarea la ele, adică scoaterea lor din uz³⁶.

Abrogarea cunoaște mai multe forme, și anume: *a)* expresă (directă sau indirectă); *b)* tacită; *c)* totală; *d)* parțială³⁷.

Abrogarea poate fi expresă sau directă, cum se mai numește atunci când noul act normativ prevede, în mod expres, că vechea normă se abrogă, sau expresă indirectă, când noul act normativ (norma juridică) nu numește în mod expres actul normativ care se abrogă (sau anumite norme juridice din el), dar se limitează la prevederea că se abrogă toate actele normative anterioare care contravin noii reglementări.

În literatura noastră juridică, abrogarea tacită mai este cunoscută și sub denumirea de abrogare implicită.

În funcție de extinderea efectelor juridice, abrogarea poate fi totală sau parțială.

În prima ipostază, sunt abrogate toate dispozițiile cuprinse într-un act normativ, iar atunci când sunt abrogate numai anumite prevederi, dispoziții ale unui act, vorbim despre forma abrogării parțiale.

Regretatul profesor Adam Popescu preciza că, înainte de a examina modurile de încetare a aplicării unei legi, trebuie să avem în vedere dacă:

- a)* durata în timp, viața legii, nu a fost stabilită odată cu adoptarea acesteia și se impune ieșirea din vigoare sau încetarea prin una din formele abrogării;
- b)* durata de aplicare a fost stabilită; în acest caz, legea își încetează aplicabilitatea când se îndeplinește termenul de aplicare, fără nicio altă formă specială.

³⁶ Gheorghe Avornic, *Teoria generală a dreptului*, ed. cit., p. 263.

³⁷ Adam Popescu, *Teoria dreptului*, București, Edit. Fundația României de Măine, 2001, p. 77.

În ceea ce privește definiția abrogării, prof. Adam Popescu precizează că înțelegem prin abrogare scoaterea din vigoare a unei norme juridice, a unei legi în general, ceea ce atrage după sine încetarea aplicării acesteia.

Cât privește încetarea aplicării unei legi prin căderea în desuetudine, aceasta înseamnă că își încetează valabilitatea prin neaplicare. Neaplicarea este rezultatul unor transformări care s-au produs în societate și care vin în contradicție cu prevederile legii respective. Se zice că „legea este depășită total de evenimente” și, ca atare, nimeni nu mai apelează la ea.

În privința abrogării, acad. Ion Dogaru invocă următoarele precizări³⁸:

- a) un act normativ nu poate fi abrogat decât printr-un act normativ cu aceeași forță juridică sau cu forță juridică mai mare decât a celui abrogat;
- b) în cadrul unuia și aceluiași act normativ, pot fi operate mai multe feluri de abrogare;
- c) abrogarea tacită operează numai dacă suntem în prezența aceluiași fel de dispoziții;
- d) dispozițiile cuprinse într-o lege specială abrogă numai dispozițiile cuprinse într-o lege specială;
- e) prin dispozițiile unei legi generale nu pot fi abrogate dispozițiile unei legi speciale, și invers : prin dispozițiile unei legi speciale nu pot fi abrogate dispozițiile unei legi generale.

Carmen Popa precizează faptul că ieșirea din vigoare a normei juridice se produce prin mai multe modalități³⁹: abrogarea, ajungerea la termen, decăderea, desuetudinea. De regula, norma juridică iese din vigoare, prin una din cele două modalități:

- a) când norma a fost emisă pentru un timp nedeterminat, încetarea efectelor are loc prin abrogare, în oricare din formele ei;
- b) când durata în timp a fost limitată și, în această situație (vorbind aici de cazul legilor temporare), actul normativ își încetează aplicabilitatea prin ajungerea la termenul fixat, fără a mai fi necesară vreo altă formalitate, încetarea efectelor ei operând *ope legis*.

În ce privește abrogarea, autoarea o consideră ca fiind acel procedeu prin care este scoasă din vigoare o normă juridică care își încetează efectele ca urmare a faptului că s-a adoptat un alt act legislativ ulterior și contră ei⁴⁰.

Trebuie făcute delimitări între *abrogare* și *derogare* în sensul că, în timp ce prima are ca efect încetarea definitivă a normei, derogarea nu scoate o normă din vigoare, ceea ce înseamnă că, înlăturându-se această excepție, norma redevine aplicabilă.

Abrogarea se poate realiza printr-un act de aceeași forță juridică, eventual în poziție superioară normei abrogate în ierarhia izvoarelor dreptului, și înseamnă desființarea efectelor pentru viitor.

³⁸ Ion Dogaru, *Elemente de teoria generală a dreptului*, Craiova, 1994, p. 221–222.

³⁹ Carmen Popa, *Teoria generală a dreptului*, București, Lumina Lex, 2002, p. 111.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 111.

Într-un sistem de drept cu o tehnică legislativă bine pusă la punct, este uzitată modalitatea abrogării exprese directe. În dreptul internațional, abrogarea tratatelor poate fi expresă sau tacită. Cea expresă poate rezulta ca manifestare de voință a părților semnatare⁴¹. Abrogarea tacită are în vedere succesiunea în timp a tratatelor, în sensul că un nou tratat încheiat invocă o altă intenție a părților sau este diferit și incompatibil cu prevederile tratatului anterior⁴².

Cea de-a doua modalitate de încetare a efectelor normelor juridice este ajungerea acestora la termen. Dacă norma juridică prevede un termen până la care va fi aplicată, ajungerea la termen o scoate din vigoare. Sunt anumite legi care, prin natura lor, sunt temporare, de exemplu, legile de abilitare a Guvernului de a emite ordonanțe. Potrivit art. 114 alin.2 din Constituție, legea de abilitare a Parlamentului va stabili în mod obligatoriu domeniul și data până la care se emit ordonanțe.

Această modalitate constituie excepția de la regulă, actele normative temporare având de la început limitată acțiunea pentru o perioadă determinată, prestabilită. Au caracter temporar actele normative elaborate în situații de excepție: starea de război, calamități naturale etc. Odată cu încetarea acestor stări excepționale, apare firesc ca și legile edictate să-și piardă efectele juridice⁴³.

Romul Petru Vonica, în legătură cu ieșirea din vigoare a normei juridice sau încetarea acțiunii normei juridice, aduce în discuție următoarele modalități⁴⁴:

- a) ajungerea la termen în situația normelor juridice cu termen sau edictate pentru o cauză excepțională;
- b) desuetudinea;
- c) abrogarea;
- d) dispariția obiectului reglementării.

Referindu-se la abrogarea tacită sau implicită, se menționează faptul că aceasta are loc atunci când dispozițiile noii norme juridice instituie pentru aceleași fapte o altă reglementare. Un caz de abrogare implicită este cel prevăzut de art. 652 alin. 2 din Cod civil care distinge între copiii naturali (din afara căsătoriei) și copiii legitimi (din căsătorie). Aceasta distincție a fost înlăturată prin art. 63 din Codul familiei care asimilează, în anumite condiții, copilul din afara căsătoriei cu cel născut din căsătorie și astfel, art. 652 alin. 2 Cod civil a fost abrogat implicit. Bineînțeles, exemplele ar putea continua. De regulă, în caz de abrogare implicită nu sunt abrogate decât acele norme vechi care contrazic norma juridică nouă. Se face distincție între *abrogare* și *dezincriminare*. Abrogarea unei norme publice care incriminează o faptă determinată nu presupune dezincriminarea faptei; ca atare, ea poate să rămână incriminată, în continuare, printr-un alt text de lege, și astfel,

⁴¹ Grigore Geamănu, *Drept internațional public, Tratat*, vol. 1, București, Edit. Didactică și Pedagogică, 1981, p. 49.

⁴² Ion Diaconu, *Drept internațional public*, București, Edit. Lumina Lex, 1995, p. 63; în același sens: Dumitra Popescu, Adrian Năstase, *Drept internațional public*, București, 1997, p. 148; Ion Dogaru, *op. cit.*, p. 39; Sofia Popescu, *op. cit.*, p. 138.

⁴³ Carmen Popa, *op. cit.*, p. 113.

⁴⁴ Romul Petru Vonica, *op. cit.*, București, Ed. Lumina Lex, 2002, p. 264–268.

pentru a fi în prezența dezincriminării, este necesar ca norma juridică să prevadă expres dezincriminarea faptei.

În ce privește ultraactivitatea normei, în speță excepții de la ultraactivitate, când prevederile normei juridice abrogate sau ajunse la termen, prin efectele pe care le produc sau continuă să fie aplicate și după data ieșirii lor din vigoare. Se au în vedere:

- a) norme juridice anterioare, ale căror situații de aplicare, durata ori data până la care acționează sunt prevăzute de norma juridică nouă, care le recunoaște și efectele juridice concomitent cu noua reglementare;
- b) normele juridice temporare sau cu termen, care se aplică situațiilor ivite sub acțiunea lor, inclusiv celor nesoluționate și peste termenul de aplicare, deci după ce au încetat să mai fie în vigoare; în acest sens, art.16 din Codul penal prevede că legea temporară se aplică infracțiunii săvârșite cât era în vigoare, chiar dacă fapta nu a fost urmărită sau judecată în acest interval de timp;
- c) norma penală mai favorabilă care se aplică și după înlocuirea ei cu o norma mai aspră, pentru faptele săvârșite sub imperiul ei, dacă sancțiunile nu au fost aplicate sau, deși aplicate, nu au fost executate din aceleași motive umanitare pentru care se admite retroactivitatea normei penale mai favorabile;
- d) norme procesuale anterioare privind competența instanțelor de judecată sesizate cu rezolvarea unor cauze aflate pe rol, termene procesuale etc; când norma juridică nouă prevede expres că, pentru situațiile în curs de soluționare, se aplică dispoziția normei juridice vechi, rămânând deci a fi rezolvate de instanțele la care se găsesc aceste cauze în momentul apariției legii⁴⁵.

În sfârșit, ultima formă de încetare a acțiunii unui act normativ (norme juridice) este căderea în desuetudine⁴⁶. O normă juridică se consideră căzută în desuetudine atunci când, deși formal ea este în vigoare, totuși nu este rațional de a fi aplicată și aceasta datorită dezvoltării relațiilor sociale, schimbărilor social-politice și economice survenite în societate, faptului că stările de lucruri care au determinat necesitatea elaborării acestui act normativ au încetat să mai existe sau nu mai poate fi susținută. Referitor la această problemă, în literatura juridică există mai multe opinii. Toți sunt de acord că normele juridice cutumiare își pot înceta acțiunea prin căderea lor în desuetudine. Dar ceea ce este pus sub semnul întrebării este dacă norma de drept scris dispare prin cădere în desuetudine. Opinia tradițională⁴⁷ înclină spre un răspuns negativ, motivându-se prin aceea că, deși legea este reflectarea unor nevoi speciale care i-au determinat apariția, este necesară o abrogare certă și nu trebuie încurajată nesupunerea prelungită și generalizată față de lege, pe care o presupune căderea în desuetudine.

⁴⁵ Carmen Popa, *op. cit.*, p. 112.

⁴⁶ Gheorghe Avornic și colab., *op. cit.*, p. 265.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 265.

Opinie aparte în acest sens o are profesorul Pierre Pescatore. El consideră desuetudinea ca mod excepțional de încetare a acțiunii normelor juridice scrise care presupune îndeplinirea cu strictețe a anumitor condiții. Potrivit opiniei amintite, este inexact a considera desuetudinea ca simplă neaplicare prelungită a textului legii care duce la dispariția lui⁴⁸.

Așadar, ca desuetudinea să opereze ca modalitate de încetare a acțiunii normei juridice în timp, neaplicarea trebuie să rezulte nu din dorința de sustragere de la lege sau din simpla indiferență, ci din convingerea că norma desuetă nu mai trebuie sprijinită, fiind incompatibilă cu convingerile juridice și morale elementare, curente în societate sau, pur și simplu, pentru că ea constituie un nonsens.

⁴⁸ Gheorghe Avornic și colab., *op. cit.*, p.265. În același sens, a se vedea și Sofia Popescu, *Teoria generală a dreptului*, București, Edit. Lumina Lex, 2000, p.269–270.